

Kääntäminen muodonmuutoksena

Sari Kivistö

**Publius Ovidius Naso: *Metamorphoses selectae*.
Valikoima metamorfooseja. Suom. Päivö ja Teivas
Oksala. Toim. Teivas Oksala. Espoo: Artipictura Oy. 2000.**

Ovidiuksen (43 eKr.-17 jKr.) kuuluisa teos *Metamorfooseja* on kokenut kahdentuhannen vuoden aikana melkoisia muodonmuutoksia, sillä sen vaikutus länsimaiseen taiteeseen ja kirjallisuuteen on ollut mittaamaton. Myös erilaisia käännöksiä on ilmestynyt vihdoin Suomessakin. Ne eivät tosin ole niin radikaaleja kuin vaikkapa David Slavittin postmoderni englanninnos *The Metamorphoses of Ovid* (1994), joka uudistaa antiikin tekstiä käyttämällä mm. sellaisia moderneja ilmaisuja kuin cocktail-kirsikka tai untuvatäkki. Slavitt tuo tekstin mahdollisimman lähelle nykylukijan kokemusmaailmaa ja korostaa samalla sen jatkuvaa ajankohtaisuutta. Hän ujuttaa Ovidiuksen säkeiden sekaan kommentteja ja nostaa näin oman äänensä ja kääntäjän työnsä selvästi esiin. Sen lisäksi hän painottaa Ovidiuksen myöhempien tulkitsijoiden vaikutusta omaan lukemiseensa lainaamalla sanatarkasti aiempia, esimerkiksi Shakespearen käännöksiä. Slavitt ei kaihdakaan Ovidiuksen tekstin parantelemista, sillä hän saattaa korostaa dramaattista kohtaa muuttamalla alkuperäistä säejakoa ja tuomalla siten tekstiin lisää intensiteettiä.

Päivö ja Teivas Oksalan suomennokset Ovidiuksen *Metamorfooseista* jatkavat siis perinteisemmillä linjoilla, sekä valikoimaan sisällytetyjen tarinoiden että käännösstrategioiden osalta. Valikoima tuo kirjamuodossa julkisuuteen Päivö Oksalan suomennoksia vuodelta 1957 sekä hänen poikansa uudempia tulkintoja aiheesta. Päivö Oksala tunnetaan suomentajana ehkä parhaiten Catulluksen *Laulujen kirjasta* (ja siitä kritiikistä, mitä Pentti Saarikoski esitti hänen työstään), ja Teivas Oksala taas on kääntänyt mm. Horatiuksen *Oodeja* ja Vergiliusta.

Suomennokseen on otettu mukaan katkelmia Ovidiuksen tunnetuimmista tarinoista, vedenpaisumuksesta Pygmalioniin. Ovidiuksen kuvauksen kohteena oli koko maailmankaikkeus, sen runsaus ja jatkuva muuttuminen, ja näin valikoimamuotoisesta suomennoksesta tulee hieman "the top 10 of everything" -tyylinen esitys. Kirjan tarkoite onkin kuitenkin aivan toinen kuin Ovidiuksella. Se toimii Teivas Oksalan kunnianosoituksena isänsä työille, mutta sillä on myös pedagogiset tavoitteensa: se antaa mallin heksametri-kääntämiseen ja tarjoutuu samalla latinan opetuksen apuvälineeksi, sillä alkuteksti kulkee rinnan käännöksen kanssa.

Mittaaan kääntämisestä

Ovidiuksen tekstissä on kääntäjälle monenlaisia haasteita. Yksi niistä liittyy tietysti heksametrimittaan, johon suomennoskin on tehty. Mitallinen teksti saattaa tuntua (nykylukijasta) työläältä ja hitaalta seurata. Tämä seikka puhututti jo renessanssihumanisteja, jotka arvostelivat keskiajan kieliopeja siitä, että mittaan kirjoittaminen teki tekstin vaikeaselkoiseksi. Se pakotti kirjoittajan muuttamaan sanajärjestystä ja ottamaan mukaan epätavanomaisia tai ylimääräisiä sanoja, jotka tekivät esityksestä hämärän. Samaa kritiikkiä ja polemiikkia on esitetty aina: tekeekö mitallinen muoto käännöksen keinoiseksi, rikkooko se kohdekielen omaa sanajärjestystä ja ymmärrettävyyttä, vai onnistuuko se päinvastoin välittämään runon tunteen ja musiikin paremmin lukijalle?

Käännöskritiikissä tyypillisenä positiivisena laatusanana on käytetty usein sujuvuutta, ja tämä tuntuisi olevan Ovidiuksen kohdalla kaksin verroin tärkeää, sillä häntä on aina ylistetty juuri kielen soljuvuudesta. Mikäli tämä tuntuu halutaan välittää myös suomeksi, on tärkeää, ettei rattaissa rahise jatkuvasti kielellisiä kapuloita. Ja onhan esimerkiksi Pentti Saarikoskea myöten ollut puhetta siitä, että käännetyn runon pitäisi toimia runoutena itsekin.

Oksaloiden suomennoksesta on sanottava, että siinä on hyvin vähän mittaan kirjoittamisesta aiheutuvaa käsittämättömyyttä.

Molempien käsissä heksametri taipuu luontevasti, huolimatta siitä, että heidän käsityksensä mittaan kirjoittamisesta on ankara ja vaikeuttaa tehtävää. Daktyylin paikalle ei hyväksytty kolmitavuista sanaa, jonka keskimmäinen tavu on puolipitkä (esim. tai-vut-ti), vaan vaaditaan daktyylin puhtautta, jossa myös toinen tavu on lyhyt (esim. poik-ke-si). Alpo Röntyn Ovidius-suomentos (1997) ottaa tässä suhteessa suurempia vapauksia. Rönty myös käsittelee tekstiä suurempina yksiköinä ja ilmaisee asian alkuperäisiä säerajojen ylitäten, kun taas Oksalat seuraavat melko tarkasti alkutekstin säejärjestystä. Sanajärjestys ei aina ole suurin mahdollinen, vaan subjekti tai predikaatti painuvat toisinaan säkeen loppuun ja attribuutti jää pääsanansa taakse. Näin käy varsinkin Päivö Oksalan suomentamisissa kohdissa, kun taas Teivas Oksala on pyrkinyt normaalimpaan järjestykseen.

Jos mitallisen tekstin lukeminen kysyykin enemmän voimavaroja kuin vaikkapa proosakäännös, ei tämän pitäisi vielä olla liikaa vaadittu. Voisi jopa väittää, että hitaampi lukeminen tekee runoilille oikeutta. Kenties tavanomaista lauserakennetta rikkova sanajärjestys saakin lukemaan tarkemmin, pysähtymään ja miettimään yksittäisiä tekstikohtia, kun eteneminen ei ole täysin mutkatonta. Hämäryyttähän on kautta aikojen pidetty juuri runouden hyveenä, ja pieni vieraus on sille sallittua ja toivottua. Toisaalta, käännös ei tietystikään saa olla alkutekstiä vääristelevää tai kankeuttavaa.

Oksalat turvautuvat mitan pakottamina vain harvoin "upo-outoihin" sanoihin, ja muutamat esiintymät kuten vanhahtava "taatto" ovat aivan anteeksiannettavia muuten hyvin virtaavassa kokonaisuudessa. Lyhennetyt sanat kuten loppuvokaalin pois pudottavat elidoidut muodot (kihos, olis, lientäis) ovat runsaampia. Näitä sanaratkaisuja on erityisesti Päivö Oksalan suomentamisissa osuuksissa (varsinkin valikoiman alun vedenpaisumuksesta sekä Deukalionista ja Pyrrhasta kertovassa tarinassa), joita Teivas Oksala on omien sanojensa mukaan muokannut vain kevyesti. Hyväntahtoista lukijaa nämä eivät häiritse, mutta poleemisuuksia ne tietysti saattavat lietsoa.

Ovidiuksen retorisuus

Ovidiuksen suomentamista vaikeuttaa se, että muodonmuutos ei liity vain teoksen tematiikkaan, vaan myös kieleen. Ovidiuksen tyyli on hyvin retorista. Hän hyödyntää jatkuvasti erilaisia toistokuvioita kuten anaforaa tai kiastisia lauserakenteita, joissa sanat peilautuvat toisiinsa. Esimerkiksi kertomuksessa Faëthonin maailmanpaloon johtaneesta hevosajosta aurinkoa tarkoittava sana *sol* toistuu osana toisia sanoja (esimerkiksi sanassa *solitus* eli tuttu). Erityisesti tarina Narkissoksesta ja Ekhosta on kaikuefektien kyllästämä, ei vain Ekhon puheenvuoroissa, vaan läpi koko runon, niin että miltei joka rivillä samaa juurta oleva sana, verbi tai substantiivi kahdentuu ja taipuu eri aikamuodoissa ja sijoissa. Tämä tietysti myötäilee peilikuvaan ja kaikuun liittyvää tematiikkaa. Myös muissa tarinoissa esiintyy paljon sanatoistoa, usein liittyen voimakkaan tunteen ilmaisemiseen (Apollonin rakkauden palon täyttämä puhe Dafneelle, Daidaloksen suru poikansa Ikaroksen kuoleman johdosta, Orfeuksen kuolema). Retoriseen toistoon on selvästi kiinnitetty suomennoksessa huomiota (esimerkiksi Apollonin ja Dafneen tarinassa), mutta usein piinallisenkin sanka toistaminen on silti harventunut, laimentaen näin alkutekstin retorisuutta. Alkusoinnuttelua käännöksestä tapaa paljonkin, joskaan ei aina yhtä aikaa alkutekstin kanssa. Muodonmuutoksia kokee siis jatkuvasti myös pinta ja kieli.

Mytologian nimet, joita Ovidiuskin paljon käyttää, ovat oma ongelmansa: pitäisikö ne jättää suomennokseen sellaisinaan, kenties kommentaarissa selittäen, vai tulisiko niitä avata jo tekstissä jotenkin lukijalle? Oksaloiden käytäntö on tältä osin vaihteleva. Usein vieras sana on säilytetty, mutta toisinaan on valittu informatiivisempi linja: Juppiterin puu on käännetty pyhäksi tammeksi, Aquilo pohjoistuuleksi, Notus Eteläksi, Hymenaeus häidenhaltijaksi jne. Selitysosassa nimiä kommentoidaan lisää. Myös nimet liittyvät muodonmuutokseen: Orfeuksen ja Eurydiken tarinassa Ovidius puhuu Manalasta jatkuvasti eri nimillä, muunnellen siten sanastoaan silmiinpistävästi, mutta suomennoksessa puhutaan vain Manalasta tai Manasta, ja variaatio jää näin puuttumaan.

Ovidius kiinnittää myös huomiota kielen akustiikkaan, niin että kun puhutaan kulta-ajan rauhaisasta elämästä, sitä kuvataan sanoin, joissa on paljon pehmeitä konsonantteja m ja l. Päivö Oksalan suomentos välittää tämän elämän leutouden hyvin

myös äänteellisesti: "ei sodan tuskia, vaan elo lauha ja huoleton aina". Myös Alpo Röntyn suomennoksessa sanojen äänneasu tukee toisinaan semantiikkaa. Hän luonnehtii kaaoksen pimeyttä ja massaa sellaisilla mukavan kurittomilla sanoilla kuin "röpelö" ja "mömmö", jotka todella ovat yhtä muodottomia kuin niiden referenttikin. Tyyllisesti ne eroavat kuitenkin kontekstistaan ja Ovidiuksen käyttämistä neutraalimmista sanavalinnoista (*moles*, *acervus*) selvästi.

Suomi on latinaa huomattavasti laveampi kieli, joten kaikki alkukielen materiaali ei mahdu mukaan, ja tällöin suomentaja joutuu valikoimisen kysymysten eteen. Mikä on oleellista olemuksen kannalta, mikä pitää säilyttää ja minkä voi muuttaa, ilman että olemus korvautuu täysin toisella? Sääliksi käy mitallisten englanninostosten tekijöitä, joiden täytyy taistella ytimekkään latinan ja prepositiota ja artikkeleja vilisevän englannin kanssa.

Kun käännöksessä pyritään moitteettomaan heksametriin ja ymmärrettävään suomen kieleen, tällaiset retoriset kuviot ja kielen akustiikka eivät ole tärkeysjärjestyksessä ensimmäisiä seikkoja, joihin kiinnitetään huomiota. On väistämätöntä, että suomennos tältä osin virtaviivaistuu alkukieleen verrattuna - ja muuttuu klassisemmaksi kuin onkaan. Teivas Oksala nuhteleeekin kommentaarissaan Ovidiusta toisinaan keinoitekoisesta ilmaisusta ja muistaa kehua, mikäli tämä malttaa joskus ilmaista asiansa koruttomasti. Sanaleikkien vähenemistä voisi kenties selitysosassa lyhyesti kommentoida, sillä muuten niiden suuri määrä jää huomaamatta alkukieltä taitamattomalta lukijalta - ja näin käsitys Ovidiuksen tyylistä jää vaillinaiseksi. Täytyy muistaa, että Ovidiuksen tekstissä pinta on hyvin tärkeä. Mikäli taas tehtäisiin suomennos, jossa alkukielinen versio dominoi, niin että käännöksessä toistettaisiin kaikki retoriset kuviot, olisi lopputulos lukijan kannalta varmasti sietämätön, eikä senkaltaiseen vierannuttamiseen liene tarvetta.

Eroottisia muotoja

Ovidiusta on myös pidetty eroottisena kirjailijana, varsinkin kun on haluttu tehdä hänen kirjailijakuvastaan hieman raflaavampi, eikä tämäkään puoli ilmene vain tematiikassa, vaan myös sanavalinnassa. Hänellä on usein kaksimielisiä sanaleikkejä, jotka voidaan tulkita hyvinkin ruumiillisesti. Tarina kuvanveistäjä Pygmalionin käsissä pehmenevästä naisveistoksesta on läpikotaisin eroottinen. Myös kuvattaessa rakastavaisten Pyramoksen ja Thisbeen supattelua muurin halkeaman läpi viitataan tuohon nimenomaiseen seinänrakoon sanoilla *tenuis rima*, ja juuri tätä ilmaisua satiirikko Juvenalis käytti myöhemmin naisen sukuelimistä. Suomennoksessa puhutaan tietysti vain muurin halkeamasta, eikä ole kääntäjän syy, etteivät kaikki alkukielen merkitysvivahteet siirry kohdekielelle, vaan teksti muuttuu alkuperäistä versiota siveämmäksi. Pyramoksen ja Thisbeen täytymättömän rakkauden kuvauksessa on muitakin, paljon selvempiä eroottisia kuvia, kuten vertaus vesiputken päästä sykäyksittäin roiskuvaan veteen, ja tämä välittyy suomennoksessakin hyvin.

On tyypillistä Ovidiukselle, että rakastavaisten traagiseen kuoleman kuvaukseen sekoittuu tämänkaltaisia vivahteita. Ovidiuksen epiikan suomentaminen pelkästään pateettisia sivuäänäni kuunnellen olisi hänen kirjailijan laatunsa ja kirjoittamiseensa sisältyvän ironian köyhdyttämistä. Koominen ja traaginen ovat jatkuvasti, samanaikaisesti läsnä. Tästä voidaan ottaa pieni esimerkki Dafneen tarinasta, jossa nymfi muuttuu laakeripuuksi Apollonin ajaessa häntä takaa. Takaa-ajoa kuvataan mm. koiran ja jäniksen kamppailuna. Nainen pakenee koiran ja sen lipovan kielen ulottuvilta. Ovidius puhuu tässä puremisesta, mutta Teivas Oksalan sanavalinta (lipova kieli) tekee takaa-ajon luonteesta (raiskaus) osuvan tulkinnan. Apollon näyttäytyy myös petona, ei vain koomisena pitkäkuonoisena mäyräkoirana.

Päivö ja Teivas Oksalan suomennos toimii. Mittaan kääntämistä ei ole aina pakko moittia, vaan sitä voi myös arvostaa, sillä se on vaikea taito. Vaikka asiaa ei ilmaista suorimmalla mahdollisella tavalla, on Oksaloiden suomennoksessa sopivasti vierautta, joka tekee siitä kiinnostavan ja tulkittavan. Jos tarkoitus olisi lukea koko Ovidiuksen teos, tartuisin varmasti mieluummin modernimpaan suomennokseen, mutta jos taas tahdon pysähtyä Ovidiuksen runouden äärelle, teen sen mielelläni Oksaloiden suomennoksen parissa.

Kirjoittaja on kirjallisuudentutkija Helsingin yliopistossa.

